

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кафедра фінансів

Допущено до захисту

Завідувач кафедри

“ ____ ” _____ 20__ р.

ВИПУСКНА РОБОТА

**на здобуття освітнього ступеня бакалавра
зі спеціальності «Фінанси та кредит»**

за темою:

"Державний борг України в умовах ринкової економіки"

Виконавець

Студентка фінансово-економічного
факультету

Комарова Юлія Константинівна

(прізвище, ім'я, по батькові)

/підпис/

Науковий керівник

д.е.н., доцент

(науковий ступінь, вчене звання)

Волохова І.С.

(прізвище, ім'я, по батькові)

/підпис/

Одеса, 2018

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1	
ДЕРЖАВНИЙ БОРГ ТА БОРГОВА СТІЙКІСТЬ ДЕРЖАВИ:	
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ.....	7
1.1. Сутність державного боргу.....	7
1.2. Теоретичні аспекти боргової стійкості держави.....	11
1.3. Теорія організації управління державним боргом.....	19
РОЗДІЛ 2	
ТЕНДЕНЦІЇ ЗРОСТАННЯ ДЕРЖАВНОГО БОРГУ В УКРАЇНІ.....	29
2.1. Оцінювання передумов формування державного боргу України.....	29
2.2. Етапи формування та трансформації державного боргу України.....	34
2.3. Моніторинг ризиків зростання державної заборгованості України.....	44
РОЗДІЛ 3	
ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ ОПТИМІЗАЦІЇ БОРГОВОЇ ПОЛІТИКИ	
УКРАЇНИ.....	56
3.1. Міжнародний досвід управління державним боргом.....	56
3.2. Прогноз погашення державного боргу Україною.....	64
3.3. Шляхи оптимізації управління державним боргом в Україні.....	67
ВИСНОВКИ.....	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	78
ДОДАТКИ.....	84

ВСТУП

Необхідність залучення додаткових ресурсів з метою підтримки поступального економічного, фінансового та соціального розвитку виникає у більшості країн світу. В умовах рецесії зростає потреба у державній підтримці окремих напрямів економічної діяльності, державних корпорацій, банківської системи. Уряд, як правило, збільшує бюджетні видатки, вдаючись до розширення субсидій і дотацій корпораціям, зростають обсяги кредитних операцій, більш активно використовуються державні гарантії підприємствам з метою підтримки економічного зростання та забезпечення фінансової стабільності. Такі заходи передбачають збільшення витрат понад обсяги мобілізованих ресурсів до державного бюджету, що нерідко потребує зведення бюджету з дефіцитом та мобілізації додаткових надходжень (в рамках фінансування бюджету) для його покриття. Відновлення економічної динаміки вимагає послаблення податкового тиску на бізнес і домогосподарства та не допущення погіршення фінансових показників розвитку країни. Запроваджуються механізми бюджетної підтримки економічного зростання шляхом внесення змін до обсягів і структури бюджетних видатків, кредитування та фінансування.

Збільшення обсягів державного та гарантованого державою боргу, що відзначаються протягом останніх років в Україні здійснює різно-направлені впливи на економічний, фінансовий та соціальний розвиток. Метою роботи є дослідження причин і чинників накопичення державної заборгованості та загострення боргових ризиків в Україні, а також визначення заходів спрямованих на стримування і обмеження боргової експансії.

Питанням застосування політики дефіцитного фінансування та її впливів на соціально-економічний розвиток приділено значної уваги з боку науковців. Підходи, запропоновані кейнсіанцями щодо державної підтримки сукупного попиту шляхом розширення бюджетних видатків за межі

мобілізованих доходів залишаються досить актуальними. Проте збільшення державної заборгованості (внаслідок розширення фінансування публічного бюджету) не повинно призводити до різких змін курсу національної валюти, зростання інфляції та підвищення ставок проценту на фінансовому ринку. Для цього недоцільно допускати зростання обсягу фінансування дефіциту бюджету за рахунок додаткової грошової емісії з боку центрального банку. Крім того фінансова політика має спрямовуватися на підтримку економічного зростання та недопущення зниження ділової активності. Досить важливим також є (з урахуванням підходів теорії суспільного вибору) підвищення якості управління державним сектором економіки (в аспекті дефіцитного фінансування уряд повинен забезпечити високу ефективність використання ресурсу, залученого за умов запозичень).

Запровадження дієвих заходів, спрямованих на вирішення таких проблем вимагає поглибленого аналізу причин загострення фінансових ризиків та обґрунтування механізмів їх обмеження з урахуванням досвіду зарубіжних країн та особливостей економічного і соціального розвитку України. Вони знаходяться в центрі уваги багатьох науковців, зокрема, Білоруса О.Г., Богдан Т.П., Гейця В.М., Єфименко Т.І., Кириленко О.П. та ін. Значної уваги приділено питанням подолання кризових явищ у банківській сфері, проведенню державної тарифної політики, розбалансуванню бюджетів державних соціальних фондів, запровадженню програм фінансової децентралізації, внесенню змін до бюджетної підтримки державних корпорацій, застосуванню механізмів державних гарантій та багато інших питань. Водночас бракує поглибленого аналізу причин та наслідків накопичення державних боргових зобов'язань в Україні, а також розроблення дієвих механізмів вирішення таких проблем.

Об'єктом дослідження є заборгованість держави, як внутрішня, так і зовнішня.

Предметом дослідження є державний борг України в ринкових умовах.

Метою роботи є аналіз державної заборгованості, її вплив на фінансову безпеку країни та визначення основних напрямків удосконалення державного управління боргом України.

Для досягнення поставленої мети в випускній роботі необхідним є вирішення наступних завдань:

- дослідити сутність державного боргу, теоретичні аспекти боргової стійкості держави, теорію організації управління державним боргом;
- розкрити тенденції зростання державного боргу в Україні;
- Оцінити передумови формування державного боргу України;
- розкрити етапи формування та трансформації державного боргу України;
- провести моніторинг ризиків зростання державної заборгованості України;
- розкрити основні завдання оптимізації боргової політики України;
- дослідити міжнародний досвід управління державним боргом;
- здійснити прогноз погашення державного боргу Україною;
- визначити шляхи оптимізації управління державним боргом в Україні

Методи дослідження. Для досягнення мети випускної роботи та вирішення поставлених задач використовувався системний підхід, що дав можливість провести комплексне дослідження процесів формування та управління державним боргом України. При дослідженні теоретичних засад формування та управління державним боргом України, зв'язку державного боргу з фінансовою безпекою країни та механізмів менеджменту зовнішньої заборгованості використовувались такі загальнонаукові методи пізнання, як: аналіз та синтез, індукція та дедукція, абстрагування та конкретизація, метод аналогії, метод групувань, порівняння, статистичного аналізу. Для наочного зображення статистичного матеріалу, використано методи узагальнення та графічного зображення даних. Для розробки рекомендацій стосовно удосконалення управління державного боргу використано методи аналізу та синтезу, групування та порівняння.

Інформаційною базою є законодавчі та нормативні акти з питань оподаткування та зовнішньоекономічної діяльності, монографічні дослідження, експертні висновки, періодична економічна література, статистичні звіти та інтернет ресурси.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що представлені напрямки удосконалення можуть бути використані в роботі уряду при розробці нормативно-правових актів, у роботі науково-дослідних установ та навчальному процесі.

Структура роботи. Випускна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури і додатків.

ВИСНОВКИ

Зростання обсягів державного та гарантованого державою боргу, і зміни його структури в Україні викликані цілим рядом чинників: необхідністю збільшення бюджетних видатків, розширення підтримки державних корпорацій, банківської системи, фінансування заходів, спрямованих на наближення тарифів на енергоносії до ринкових цін, використання державних гарантій. Вирішення таких задач здійснювалося в умовах загострення фінансових ризиків: мобілізації доходів, залучення додаткового ресурсу з метою фінансування бюджетного дефіциту та дефіцитно-боргового коригування, недовиконанням планів приватизації, допущення високого рівня інфляції, а також зниження курсу національної валюти.

Основою нарощування державної заборгованості стало збільшення державних запозичень, що було викликано зростанням обсягів погашення зобов'язань, збільшенням витрат на проведення активних операцій, перекладанням частини запозичень корпорацій і установ на державний бюджет. За умов не виконання планів надходжень від приватизації державного майна така політика призвела до загострення фіскальних ризиків (утримання високих показників державних запозичень, фінансування боргу за рахунок НБУ та державних банків).

Політика державних запозичень (в аспекті внутрішньої та зовнішньої її складової) виявилася непослідовною: допускалися різкі зміни у залученні ресурсу від внутрішніх і зовнішніх джерел. Піковим виявилось навантаження на державний бюджет з погашення позик у 2015 р., коли було різко збільшено зовнішні запозичення. У 2017 р. такі проблеми було вирішено переважно за рахунок розміщення внутрішніх зобов'язань.

Витрати державного бюджету на проведення активних операцій були спрямовані на надання фінансової підтримки державним банкам та

державним установам, ФГВФО, капіталізації окремих приватних банків. Наслідком збільшення державних запозичень (за умов їх високої доходності, як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках) зростали обсяги обслуговування позик, а з урахуванням бюджетної підтримки державних соціальних фондів і показники бюджетного дефіциту.

Накопичення державних боргових зобов'язань урядом, з одного боку дозволяє вирішити проблеми мобілізації фінансового ресурсу протягом короткострокових періодів для покриття тимчасових фіскальних дисбалансів. З іншого – продовжують утримуватися високі фінансові ризики та негативні впливи на економічний і соціальний розвиток України у середньо- та довгостроковій перспективі. З метою їх недопущення доцільним є запровадження цілого комплексу заходів державної фінансової політики, стримуваних на обмеження боргової експансії. До їх складу відносяться:

1. Зменшення обсягів дефіцитно-боргового коригування шляхом обмеження бюджетної підтримки державних корпорацій та державних установ. Кошти для забезпечення поступального їх розвитку повинні забезпечуватися за рахунок власного ресурсу, що передбачає запровадження принципів корпоративного управління та усунення органів державного управління від здійснення прямих впливів на їх діяльність. На часі також продаж акцій націоналізованих урядом банків.

2. Внесення змін до системи мобілізації, розподілу та використання ресурсів державних соціальних фондів зі спрямуванням на обмеження фінансування їх дефіциту з державного бюджету (за рахунок розширення бази оподаткування шляхом обмеження тіньової оплати праці, підвищення рівня зарплати, раціоналізації видатків шляхом зменшення непрофільних витрат, а також використання тимчасово вільних коштів з метою отримання доходів від інвестиційної діяльності).

3. Прискорення приватизації майна державних підприємств та установ, які не мають стратегічного значення та потребують виведення з-під контролю політиків і переорієнтації на ринкові принципи господарювання,

зменшення участі державних органів управління у господарських процесах. Наслідком таких заходів стане збільшення надходжень до державного бюджету, що дозволить зменшити обсяги запозичень для його фінансування.

4. Запровадження не дискреційних заходів фіскальної політики, спрямованої на підтримку економічного зростання та досягнення прийнятних показників фінансової стабільності (податкового навантаження, рівня інфляції, ставок процентів, конкуренції), за рахунок раціоналізації залучення, розподілу і використанню бюджетних ресурсів.

5. Перегляд системи надання та використання державних гарантій за цінними паперами державних банків і державних установ, випущених на внутрішній ринок, а також зарубіжних фінансових інститутів зі спрямуванням на недопущення перекладання сплати боргу суб'єктами господарювання на державний бюджет.

6. Підвищення ефективності використання бюджетних ресурсів за рахунок обмеження монопольного лобювання його розподілу з боку окремих олігархічних бізнес-структур та політиків, покращення моніторингу та аналізу показників результативності бюджетних видатків з боку Рахункової палати України, створення належних умов (розкриття належної інформації, можливості надання пропозицій, отримання звітів про їх врахування тощо) для участі громадських організацій у вирішенні зазначених проблем.

7. Розроблення реальних та дієвих фіскальних правил, спрямованих на стримування та зменшення державної заборгованості та досягненні її оптимальних обсягів і структури (на основі визначення безпечного рівня заборгованості, допустимих показників витрат на погашення боргу, межових рівнів доходності державних запозичень) з урахуванням заборгованості як центрального уряду, так і місцевих органів державного управління. Проведення неупередженого моніторингу та контролю за їх виконанням з боку парламенту, а також громадянського суспільства.

8. Реалізація комплексу заходів, спрямованих на зменшення витрат на обслуговування державних запозичень (зниження дохідності державних запозичень на внутрішньому і зовнішньому фінансових ринках, покращення структури видатків з управління державним боргом, підвищення результативності управління державними та гарантованими державою зобов'язаннями).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абакуменко О.В. Методичні підходи до оцінки боргової стійкості країни: міжнародний та вітчизняний досвід / О.В. Абакуменко, М.О. Омеляненко // Науковий вісник Полісся. – 2015. – №4. – с. 97-104
2. Аналітичний огляд стану державного боргу та його вплив на фінансовий ринок України станом на 01.09.2015р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rurik.com.ua/documents/research/REVIEW_debt.pdf
3. Базилевич В. Д. Макроекономіка: підручник / В. Д. Базилевич, К. С. Базилевич, Л. О. Баластрик – К. : Знання, 2007. – 703 с.
4. Бенч Л.Я. Державний борг у контексті монетарної складової макрофінансової стабілізації: концептуальні засади та прагматичні аспекти / Л.Я. Бенч, О.І. Бец // Фінанси, облік і аудит. – 2015. – Випуск 2. – с. 23-35
5. Богдан Т.П. Боргова політика держави в умовах глобальної нестабільності / Т.П. Богдан // Економіка України. – 2013. – № 2. – С. 4–17.
6. Бондарук Т.Г. Державний борг України: механізм управління та обслуговування: автореф. дис. ... кандидата економічних наук: спеціальність 08.04.01. – «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / Т. Г. Бондарук. – К., 2001. – 16 с.
7. Борисюк О. Шляхи оптимізації державного боргу в сучасних умовах / О. Борисюк // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Л. Українки . – 2015. – №1. – с.38-43
8. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI, редакція від 26.04.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
9. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2016 рік / [Зубенко В.В., Самчинська І.В., Рудик А.Ю. та ін.]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ – II) впровадження», USAID. – К., 2017. – 80 с.;

10. Ватаманюк З. І. Економічна теорія: макро- і мікроекономіка : навч. посібник / [З. І. Ватаманюк, С. М. Панчишин, С. К. Ревенчук та ін.]. – К. : Альтернативи, 2005. – 608 с.
11. Вахненко Т.П. Державний борг України: поточний стан і ризику / Вахненко Т.П. // Економіка України. – 2008. – №7. – С. 37.
12. Вахненко Т. Державний борг України: оптимізація структури та управління ризиками / Т. Вахненко / Світ фінансів. – 2008. – №1. – с.9-28
13. Єкімова К.С. Аналіз боргової політики України / К.С. Єкімова // Фін.-кредит. діяльн.: пробл. теорії та практики. – 2011. – Вип. 2. – С. 281-285.
14. Жулин О. В. Управління державним боргом з метою максимізації суспільного добробуту / О. В. Жулин // Управління проектами, системний аналіз і логістика. Технічна серія . – 2012. – Вип. 9. – С. 319-322.
15. Журавський В. П. Чинники формування податкової політики України в умовах глобалізації / В.П. Журавський // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2005 - № 80. – С. 40-42.
16. Закон України «Про особливості здійснення правочинів з державним, гарантованим державою боргом та місцевим боргом» від 19.05.2015 р. № 436-VIII[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
17. Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18.03.2004 р. № 1629-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
18. Зведені звіти Державної казначейської служби про виконання бюджетів [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://www.treasury.gov.ua/main/uk/publish/category/22813>
19. Звіт ОЕСР «Тенденції податків на споживання 2014». [Електронний ресурс] // - Режим доступу: http://www.keepeek.com/Digital-AssetManagement/occd/taxation/consumption-tax-trends-2014_ctt-2014-en#page1

20. Козюк В. В. Державний борг в умовах ринкової трансформації економіки України: монографія / В. В. Козюк. – Тернопіль : Карт-бланш, 2002. – 238 с.

21. Коляда Т. Джерела фінансування дефіциту бюджету: тенденції у застосуванні та виклики для стабільності державних фінансів України / Т. А. Коляда // Бізнес Інформ. – 2015. – № 2. – С. 215 – 222..

22. Кукіна Н.В. Державний борг як фактор ризику безпеки України: макроекономічний погляд / Н.В. Кукіна, О.Г. Захарченко // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнічного університету . – 2013. – 3.– с. 116- 121

23. Лондар С.Л. Вплив реструктуризації зовнішніх боргових зобов'язань перед приватними кредиторами на боргову стійкість України / С. Л. Лондар, К. В. Кузнецов, І. М. Верещака // Фінанси України. – 2016. – №1. – С. 39-56.

24. Лось В.В Теоретичні основи управління борговою безпекою /Лось В.В, Усик В.І. //«Молодий вчений». – № 2 (17). – 2015. – С.153-156

25. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ME131588.html

26. Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Програми управління державним боргом на 2013 рік» від 21.02.2013 р. № 277. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://195.78.68.18/minfin/control/uk/publish/printable_article?art_id=366222

27. Наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 № 60 «Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України» - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ME07222.html

28. Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження Програми управління державним боргом на 2016 рік» від 29.01.2016 р. № 27. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://minfin.kmu.gov.ua/control/uk/searcher?&search_param=%E1%EE%F0%E3%F3&searchPublishing=1&stind=741

29. Олійник О. В. Боргова безпеки України: стан, проблеми, перспективи / О. В. Олійник, І. В. Сідельнікова // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. – 2011. – № 2 (5). – С. 41–48.

30. Онисько С. Боргова безпека держави як складова її фінансової стійкості / С. Онисько, Л. Синявська // Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія : Економіка АПК. - 2014. - № 21(1). – С. 3-8.

31. Особливості та пріоритети боргової політики України. [Електронний ресурс]: [Гальчинський А.С., Варналій З. С., Майстришин В. Я. та ін.]; відповідальний редактор А. Я. Жаліло. – К. – 2004. – с. — Режим доступу до журн.: <http://www.niss.gov.ua> — Назва з екрану.

32. Особливості та пріоритети боргової політики України. [Електронний ресурс]: [Гальчинський А.С., Варналій З. С., Майстришин В. Я. та ін.]; відповідальний редактор А. Я. Жаліло. – К. – 2004. – с. — Режим доступу до журн.: <http://www.niss.gov.ua> — Назва з екрану.

33. Офіційний веб-сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua/>

34. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

35. Офіційний веб-сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>

36. Офіційний веб-сайт Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/index>

37. Офіційний сайт Інституту бюджету та соціально- економічних досліджень [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ibser.org.ua>

38. Офіційний веб-сайт Міністерства фінансів Російської Федерації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minfin.ru/ru/statistics/fedbud/index.php>

39. Офіційний веб-сайт проекту “Doing business” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/>
40. Офіційний веб-сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>
41. Офіційний веб-сайт Державної фіскальної служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sfs.gov.ua/modernizatsiya-dps-ukraini/arkhiv/mijnarodniy-dosvid-rozvitk/dosvid-modernizachii-krain-svity/kutai/>
42. Постанова КМУ «Про затвердження середньострокової стратегії управління державним боргом на 2013-2015 рр.» від 29.04.2013 р. № 320. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/320-2013-%D0%BF>
43. Постанова Кабінету Міністрів України «Порядок здійснення контролю за ризиками, пов'язаними з управлінням державним (місцевим) боргом» від 1.08.2012 р. № 815. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/815-2012-%D0%BF>
44. Постанова Кабінету Міністрів України «Порядок здійснення контролю за ризиками, пов'язаними з управлінням державним (місцевим) боргом» від 1.08.2012 р. № 815. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/815-2012-%D0%BF>
45. Постанова НБУ від 18.08.2015р. №541 «Про Основні засади грошово-кредитної політики на 2016-2020роки. [Електронний ресурс] . – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
46. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України та деяких інших законодавчих актів України: Закон України від 23.12.2010 № 2856-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2856-17>
47. Про затвердження переліку пріоритетних галузей економіки: Розпорядження Кабінету міністрів України від 14 серпня 2013 р.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/843-2013-%D1%80>

48. Рішення Рахункової палати України «Про результати аудиту державного та гарантованого державою боргу у 2014 році та аналізу тенденцій у 2015 році» від 24.11.2015 р. № 9-5. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ac-rada.gov.ua/doccatalog/document/16747492/R_RP_9-5.pdf

49. Семко Т.В. Вплив державного боргу на стійке функціонування національної економіки / Т.В. Семко, М.В. Покутня // Економіка, фінанси, право. — 2010. — № 6. — С. 6—11.

50. Федосов В. М. Вплив державного боргу на фінансову безпеку країни/ В.М. Федосов, Ю.П. Вигівська // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2012. – №1. – с. 408-412

51. Футерко О.І. Бюджетний дефіцит і державний борг: динаміка та основні проблеми управління / О.І. Футерко // Економічний часопис-XXI. – 2011. – № 9 – 10. – С. 37 – 40.

52. Черничко Т.В. Структура державного боргу України / Т.В. Черничко, С.Ф. Черничко // Науковий вісник НЛТУ України : наук. період. журнал. – 2014. – Вип. 24.2. – С. 310-315.

53. Щербина І. Ф. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2016 рік / Щербина І. Ф., Рудик А. Ю., Зубенко В. В., Самчинська І. В. та ін.. ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціатив и», USAID. – К.: 2017. - 77 с.